

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ У ВИВЧЕННІ СУТНОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Людський капітал є одним з визначальних чинників людського розвитку й економічного зростання, стає головним джерелом нагромадження багатства. Саме від нього залежить добробут нації та її майбутнє процвітання. Зрозуміло, що надзвичайно важливим є завдання дослідження розвитку категорії *людський капітал*, яка досить широко ввійшла до понятійного апарату економічних і суспільних наук.

Термін *людський капітал* виник достатньо давно, проте бурхливого розвитку він набув тільки у другій половині XX століття. У зв'язку з цим важливо оцінити вже здобуті економічною теорією наукові знання щодо визначення його сутності.

В основу сучасної теорії людського капіталу закладено методологічні засади досліджень, авторами яких є класики політичної економії А. Сміт, В. Петті, Д. Рікардо, К. Маркс, І. Фішер та інші. Основний розвиток теорія людського капіталу отримала в працях Т. Шульца і Г. Беккера.

Питання сутності, структури, та тенденцій формування і розвитку людського капіталу у вітчизняній науковій літературі останнім часом висвітлювалися у працях українських науковців В. Близнюка, В. Брича, О. Грішнєвої, М. Богині, Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Злупка, Є. Качана, В. Куценко, Ж. Поплавської, В. Поплавського, Л. Семіва, У. Садової, О. Стефанишина, А. Чухно та інших. Однак дискусії навколо концепції формування людського капіталу та його впливу на людський розвиток ще не отримали фундаментального та комплексного відображення в економічній літературі, що й надалі обумовлює постійний інтерес до цієї проблеми. Зокрема, недостатньо дослідженою залишається низка питань, які стосуються з'ясування соціально-економічної природи людського капіталу, тенденцій його формування та розвитку.

Усе це обумовлює необхідність системного підходу до категорії людський капітал. Її необхідно розглядати як динамічну, таку, що розвивається, постійно наповнюється елементами якісно нового змісту на різних стадіях та етапах розвитку людського суспільства.

Людський капітал є найважливішим стратегічним чинником, що визначає як успіх трансформаційних процесів в економіці, так і перспективи

© Р. С. Чорний, 2008

людського розвитку в Україні. Утвердження в розвинених країнах т. зв. інформаційної економіки, яка базується на знаннях та інноваціях, використанні інформаційних технологій, підштовхує до того, що пошук невикористаних ресурсів, оптимальних шляхів ефективного довгострокового людського розвитку потрібно вести у площині осмислення теорії людського капіталу та реального запровадження її провідних положень у практику ринкових перетворень, зокрема, ідей розширення та використання людського капіталу.

З позиції з'ясування соціально-економічної природи людського капіталу і тенденції його формування та розвитку значний інтерес становить дослідження поняття *kapital*, яке широко використовується в різних термінологіях, наприклад, освітній, трудовий, соціальний капітал тощо. Проте залишається недостатньо дослідженим смислове і пізнавальне навантаження цієї категорії у змістовному соціально-економічному підході до людини, її реальних природних і творчих можливостей і активності, що реалізуються.

Капітал – багатостороння і складна категорія, яка широко використовується в сучасній економічній та інших науках про суспільство. Проте в його трактуванні немає єдності поглядів. Не викликає сумніву лише те, що капітал – це об'єктивна реальність, яка заслуговує найприскіпливішої уваги й зорієнтована на максимально можливий розвиток і використання здібностей людини. Оскільки це так, то аналіз людського капіталу не буде повним, якщо не розглянути етимологію категорії капітал.

Еволюційний розвиток суспільства супроводжується еволюцією поняття капітал. Так, У. Петті – родоначальник англійської класичної політекономії, ще в XVII ст. першим висловив ідею про те, що люди з їхніми виробничими здібностями являють собою багатство, і включив корисні властивості людини в їх грошовій оцінці до поняття капітал. Його погляд такий: “Представляється розумним, щоб те, що ми називаємо багатством, майном або запасом країни і що є результатом колишньої або минулої праці, не вважалося б чимось відмінним від живих діючих сил, а оцінювалося б однаково” [1, с. 168].

Одним з перших наукове обґрунтування елементів майбутньої теорії людського капіталу, що відображає соціально-економічні елементи формування здібностей людини до праці, навів А. Сміт. Він, зокрема, стверджував, що „набуття таких здібностей, а також утримання їх власника протягом його виховання, навчання або учнівства завжди вимагає дійсних витрат, які є основним капіталом, який мов би реалізується в його особистості. Ці здібності... разом з тим стають частиною багатства всього суспільства...” Вчений-економіст вважав, що одна година заняття таким ремеслом, навчання якого потребує 10 років праці, може містити в собі більше праці, ніж робота

протягом місяця, яка не вимагає навчання. Праця ж, на думку А. Сміта, подібно товарам має дійсну і номінальну ціну [2, с. 208].

Аналогічно Д. Рікардо вважав, що працівники продають свою працю. Він вводить поняття природної ціни праці, тобто тієї платні за працю, яка необхідна, щоб робітники мали можливість існувати і продовжувати свій рід без збільшення їх чисельності. Здатність робітника утримувати себе і сім'ю, на думку вченого, залежить не від кількості грошей, які він одержує у вигляді заробітної плати, а від кількості їжі, предметів життєвої необхідності і комфорту, які можна купити на ці гроші. З прогресом суспільства природна ціна праці завжди має тенденцію підвищуватися – такий висновок Д. Рікардо.

Карл Маркс, що вважається найбільш яскравим представником трудової теорії вартості, відносини між робітниками і капіталістами зводив до відчуженості й експлуатації праці капіталом. Він визначав робочу силу як форму товару, що належить вільній особі найманого працівника і відчужується від працівника через продаж її на ринку праці. У своїх працях К. Маркс також використовував категорію людський капітал. Зокрема, він вважав що ми повинні проводити таку відмінність: робоча сила в руках робітника є робітником, а не капіталом. Як капітал вона функціонує після продажу, в руках капіталіста під час власне процесу виробництва.

Один із засновників неокласичного напрямку (кембріджська школа) А. Маршалл зробив спробу синтезувати ідеї щодо місця людини в економіці. Він вважав концепцію людського капіталу помилковою на тій підставі, що власне людина не є ринковим товаром. Виробництво багатства, – відзначив А. Маршалл, – це лише засіб підтримки життя людини, задоволення її потреб і розвитку її сил — фізичних, розумових, але сама людина – головний засіб виробництва цього багатства, і саме вона слугує кінцевою метою цього багатства... [3, с. 246]. Він визнавав, що мотиви, які спонукають людину накопичувати людський капітал у вигляді вкладень в освіту, подібні тим, що визначають накопичення матеріального капіталу.

Продовжуючи ретроспективу поглядів учених і економістів початку XIX – середини XX ст. щодо дослідження моделі людини, можна простежити, що вони переносяться у площину визначення зв'язків між людиною і капіталом.

Автор концепції т. зв. всеосяжного капіталу І. Фішер, відкидаючи теорію трьох факторів виробництва, під капіталом розумів усе те, що протягом певного часу спроможне приносити дохід. Базуючись на теорії корисності, він вводить людину до складу капіталу на рівні з іншими матеріальними об'єктами. На думку науковця, капіталом є будь-який запас благ, що може накопичуватися, продуктивно використовуватися не одноразово, а протягом досить тривалого часу і давати прибуток. Зокрема, до структурних елементів

цього поняття І. Фішер відносить не лише знання та вміння людей, а й здатність до праці, психологічні особливості, суспільні, культурні якості людини [4, с. 5].

Таким чином, теорія капіталу І. Фішера стала основою виникнення і розвитку ширших концепцій людського розвитку, а економічна думка в процесі еволюції підійшла до введення в науковий обіг і обґрунтування поняття людський капітал.

Зародження і формування теорії людського капіталу в її сучасному розумінні стали можливими завдяки публікаціям представника чиказької школи, лауреата Нобелівської премії 1979 р. Т. Шульца. Його вважають першовідкривачем цієї теорії (офіційно оприлюдненої 1960 року). Т. Шульц довів, що американська економіка впродовж тривалого часу отримувала вищі прибутки від людського капіталу, ніж від уречевленого. Формування та розвиток людського капіталу він вбачав у розвитку здібностей та знань, які надаються шкільною освітою, навчанням на робочому місці, у зміцненні здоров'я і зростаючому запасі економічної інформації [5, с. 64].

У 1964 році Т. Шульц опублікував фундаментальну класичну працю “Людський капітал: теоретичний і емпіричний аналіз”, де сформував модель, що стала основою для подальших досліджень у цій сфері.

Г. Беккер розглядає людський капітал як наявний запас знань, здібностей і мотивацій, що є в кожного. Він формується за рахунок інвестицій у людину, серед яких можна назвати навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію і пошуки інформації про ціни та доходи [6, с. 11]. Відправною для досліджень Г. Беккера була теза, про те, що при вкладенні власних ресурсів у підготовку на навчання як учні, так і їхні батьки поведуться раціонально, враховуючи відповідні вигоди і витрати. Залежно від того, що з економічного погляду принесуть вкладення у підготовку і навчання, ухвалюється рішення щодо продовження навчання або його припинення. Порівняння ефектів і затрат від отримання освіти дало вченому можливість визначити рентабельність вкладень у людину. За результатами дослідження Г. Беккер дійшов висновку, що віддача від вищої освіти, яку людина здобуває для подальшого отримання доходу, становить у США приблизно 10–15%, що перевищує показники прибутковості для більшості фірм. Це підтверджує його припущення про раціональність рішень студентів і їх батьків стосовно вибору тієї чи іншої форми освіти.

Альтернативні теорії людського капіталу намагаються враховувати весь спектр рис людини, які залишалися поза увагою при традиційному підході.

Наприклад, Р. Тобмен унаслідок низки досліджень дійшов висновку, що на частку генетичного потенціалу людини припадає 45% різниці в заробітках, на частку соціального походження – 12,9, на частку освіти – в тій мірі, в якій

вона є передачею глибинних факторів, а саме лише близько 6% [7, с. 393].

Е. Долан і Д. Ліндсей людський капітал визначають як капітал у формі розумових здібностей, що здобуваються внаслідок формального навчання, освіти або на основі практичного досвіду [8, с. 256].

Ф. Махлуп, професор Принстонського університету, відносить до людського капіталу будь-які вдосконалення, що збільшують фізичні або розумові здібності людини [9, с. 419].

Слід зазначити, що і серед вітчизняних науковців немає єдиного підходу до визначення змісту людського капіталу, але всі вони одностайні в одному: це вкладення, які дають змогу отримувати дохід.

На думку Жанни та Василя Поплавських, людський капітал – це результат інвестицій і нагромаджень у вигляді здоров'я, знань, навичок, здібностей, що використовуються для отримання корисного результату через їх реалізацію за допомогою інтелектуальної праці [10, с. 64–68].

Вітчизняні науковці В. Куценко та Г. Євтушенко визначають людський капітал як сукупність знань, здібностей і кваліфікацій, як здатність кваліфікованої робочої сили створювати прибуток у вигляді частини заробітної плати та прибуток підприємства [11, с. 145].

Виходячи з викладеного вище, ми поділяємо наукові погляди О. Грішної, що наводить таке визначення: “Людський капітал – це економічна категорія, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих внаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їх власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів (заробітків) свого власника та національного доходу” [12, с. 16–17].

Таким чином, у своєму дослідженні ми виходимо з того, що людський капітал є складним структурно-системним об'єктом соціально-економічного дослідження, у методологічних підходах до розуміння сутності якого немає одностайності. На основі цього можна сформулювати таке визначення: людський капітал – це економічна категорія, що характеризує не тільки реалізовані сукупні можливості, наявний запас рис й здібностей, якими природа наділила людську істоту, але і всі сформовані, накопичені і розвинуті якості індивіда за рахунок інвестицій у людину. Людський капітал характеризується умовами, по-перше, його відтворення, по-друге, формування і розвитку і по-третє, його реалізації.

Література:

1. Петти В. Экономические и статистические работы. – М.: Соцэкиздат, 1940. – С. 168.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. –

М.: Соцэкгиз, 1962. – С. 208.

3. Маршалл А. Принципы экономической науки. – М., 1993. – С. 246.

4. Fisher I. The Nature of Capital and income. – L., 1927. – P. 5.

5. Shultz T. Investment in Human Capital. – N.Y.L, 1971. – P. 64.

6. Беккер Г. Человеческий капитал. — М.: Изд-во МГУ, 1997. – С. 11.

7. Taubmen R. The Relation Influence of Inheritable and Environmental Factors and the Importance of the Intelligence in Earnings Functions // Personal Income Distribution. – Amsterdam, 1998. – P. 393.

8. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Е. Микроэкономика. – СПб., 1994. – С. 256.

10. Machlup F. The Economics of Informations and Humen Capital. Princeton, 1984. – P. 419.

11. Поплавська Ж., Поплавський В. Людський капітал. Не забаритись би з інвестиціями // Віче. – 2002. – № 2. – С. 59–68.

12. Куценко В. І., Євтушенко Г. І. Людський капітал як фактор соціального захисту населення: проблеми зміцнення // Зайнятість та ринок праці: Міжвідомчий. наук. зб. – 1999. – № 10. – С. 136–145.

13. Гришнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2001. – 254 с.

УДК 331.52 : 37.015.6

О. О. Романовський

Українсько-американський гуманітарний інститут
„Вісконсінський Міжнародний Університет (США) в Україні”

РИНОК ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ПРОТИ КОРУПЦІЇ ТА ЗЛОВЖИВАНЬ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ США І НІМЕЧЧИНИ)

Явище корупції є загрозою економічній безпеці будь-якої держави. Корупція ж в освіті загрожує всій суспільно-політичній системі країни, у тому числі її іміджу на світовій арені. Тому дії держави в напрямі подолання проявів корупції та зловживань у системі освіти є необхідними і мають отримувати громадську підтримку всього населення. Серед основних причин корупції в освіті називаються переважно економічні: недостатнє фінансування, низьку заробітну плату працівників, брак місць в освітніх установах тощо. Пропоновані законодавчі заходи, спрямовані на зниження рівня корупції, звичайно зводяться лише до посилювання покарання. Проте досвід розвинених країн показує, що набагато ефективнішими виявляються

© О. О. Романовський, 2008